

Riskó Enikő

A regényelemzés lehetséges lélektani szempontjai

Hermann Hesse regényei hívják a lélektani szempontú elemzést. Jelen dolgozatban olyan pszichológiai megközelítéssel próbálkozom, amelyik a verbális anyag mint lelki tartalom mélyén meghúzódó összefüggésekre próbál rávilágítani. Ennek során a főhős megértését, a verbális megfogalmazások mélyén valószínűsíthető összefüggéseket a pszichoanalitikus elemzés módszereit alkalmazva vizsgáltam.

A dolgozatban Hesse három regényének részletes elemzésre kerül sor, ezek a *Demian*, a *Sziddhárta* és *A pusztai farkas*, melyek mellett kitekintek egyéb Hesse regényekre és elbeszélésekre is. Az elemzésekhez elsősorban C. G. Jung analitikus pszichológiája, azon belül is az individuációról és az archetípusokról alkotott elmélete nyújtotta az elméleti hátteret.

A három műben nyomon követhető az emberré válás (*Menschwerdung*) folyamatának ábrázolása, ahogyan Hesse a folyamatról szóló elméletét – Jung individuációról szóló tana nyomán – megalkotta és leírta. Mindhárom regény főhőse elhivatottként jelenik meg abban az értelemben, hogy a Jung által leírt individuációs utat járják. Mindhárom regényben a főhős pszichológiai és társadalmi okokra visszavezethető krízisen megy keresztül. A domináns strukturális elem mindhárom regényben a polaritás, mely mind a szereplőcsoportra, mind a cselekményre vonatkozóan átszövi a három regényt – miközben mindhárom mű esetében más és más, a polaritás leküzdésére irányuló próbálkozásokkal találkozunk. A dolgozat elemzi a főhős fejlődésének, gyógyulásának útját, ahogyan ez az út a főhőst egyfajta teljesebb lelki állapottól elfelé, végül azonban mégis ezen lelki állapot irányába vezeti.

A vizsgálatok megmutatták, hogyan világítják meg és egészítik ki egymást a szövegek az elemzés folyamán. Intra- és interperszonális jellegű konfliktusok ábrázolása során mind kapcsolódási pontok, mind differenciák feltárhatók. Még ha a konfliktusok eltérő dinamikát mutatnak és nem azonos következményekhez vezetnek is, a regények közös jellemvonása az,

hogy a regény végén felvázolódik megoldásuk lehetősége. Ez a megoldási lehetőség a főhősök szocializációját vagy reintegrálásukat korábbi környezetükbe lehetetlenné teszi.

A *Demian*ban, a *Sziddhártában* és *A pusztai farkasban* belső folyamatok projekciójára kerül sor. A belső krízisek szimbolikusan a társadalmi kríziseket jelentik. A *Demian* végén ez a párhuzam megszűnik. Sinclair, a főhős pszichés fejlődésében megjelenik a harmónia felé mutató tendencia, amely abban áll, hogy Sinclair közeledik ösvalójához, hogy megpróbálja bizonytalanságát és gyengeségeit leküzdeni, megpróbál az elkeseredettség állapotából kijutni, identitásának érzését stabilizálni és amely azzal végződik, hogy belső hangját elismeri mint vezető instanciát, miközben a külvilágban a társadalmi változások az országot háborúhoz, káoszhoz és megsemmisítéshez vezetik. Eközben a bent és a kint harmonikus összecsengése annyiban érzékelhető, hogy mind bent, mind kint egy új világ víziója jelenik meg.

Sziddhárta ösztönösen felismeri ösvalóját mint belső irányító tényezőt, mint belső szabályozó központot és kész arra, hogy utasításait kövesse. A gyermekemberek között Sziddhárta elidegenedik önmagától, mert a kicsapongó élet belső hangja elnémulásához vezetett. Sziddhárta krízisének, lelki betegségének éppen az az oka, hogy tudattalanjában rejlő ösvalója hangja elnémult, ami által a kiegyensúlyozott viszony tudata és tudattalanja között megbomlott. A *Sziddhártában* lassanként eltűnik a külvilág, a mű végén már csak a belső világ van jelen. A társadalmi környezet jövőjéről a regény nem tartalmaz információkat. Hesse munkásságában a *Sziddhártával* az emberré válás folyamata eléri tetőpontját. Sziddhárta előrejut ösvalójához és a szeretet hitvallójává válik.

A pusztai farkasban a főhős és a polgári társadalom közötti viszony vizsgálata megmutatja, hogy a kulcs Haller kívülállóságának megértéséhez mindenekelőtt Haller szellemi-művészi létformájában található. Erre vezethető vissza az a tény, hogy Haller ellentétbe kerül a polgári világgal és a polgári világ elutasítja őt. A vizsgálat megmutatja azt is, hogy Haller esetében nem intencionális kívülállóságról, azaz a kívülálló pozíció szándékos választásáról van szó. A főhős kívülállósága *A pusztai farkasban* jórészt társadalmilag kényszer következménye. Haller ugyan elutasítja a polgári erényekről, normákról és erkölcsről szóló elképzeléseket; ez azonban nem vezet ahhoz, hogy Haller önként, saját akaratából keresse a kívülálló pozíciót. Mivel szellemi-művészi létformája alapján a polgári normáknak, értékrendnek és erényeknek megfelelően nem képes élni, a társadalom peremére sodródik. A kívülállóság létrejötté társadalmi elutasítás következménye is. Haller kívülállósága tehát arra is visszavezethető,

hogy környezete – mivel a polgári erényekről, normákról és erkölcsről szóló elképzelések ellen vét – Hallert eltérőként definiálja és kizárja az interakciókból. Az interakciókból azonban a környezet Hallert nem zárja ki teljesen. Az interakció legfontosabb formája, a kommunikáció Haller és környezete között jelen van ugyan, de csupán elcsépelet udvarias fordulatok és rövid, felszínes párbeszédnek szintjén valósul meg. Ennek következtében a kívülálló izoláltsá válik. Ez a folyamat lezajlik, noha a közvetlen szociális környezet több képviselője szimpátiával viseltetik Haller iránt, mely szimpátiájuk oka – akárcsak elutasításuké – a főhős szellemi-művészi létformájában keresendő. A vizsgálatok megmutatják, hogy az értékrendbeli és az életmódbeli eltérések, továbbá az erényekről való eltérő elképzelések a művész és a gondolkodó illetve a polgár részéről a mélyebb kapcsolatok kialakulásának akadályaként jelennek meg. Haller kicsapongó életmódja esetében ugyan a polgári normák tudatos megsértéséről van szó, a kicsapongások vonatkozásában azonban mégsem intencionális kívülállósággal találkozunk, hanem a kicsapongások mint a társadalom által Hallerre kényszerített kicsapongások jelennek meg. Így Haller kicsapongásokban való részvétele Herminével, Pabloval és Mariával sem azzal a szándékkal jár együtt, hogy Haller szándékosan kívül helyezkedjen a polgári kereteken. A polgári társadalmat szigorú kritika éri *A puszta farkasban*: A polgári társadalom ellenséges, a főhős létét közvetlenül fenyegető véglétként jelenik meg. Haller a polgári társadalmat illetően a kötődés iránti vágy és a kötődésre való képtelenség között őrlődik. A vizsgálatok a továbbiakban azt is megmutatják, hogy *A puszta farkas* a polgári társadalmon belül a művész és gondolkodó számára nem nyit kiutat a kívülállóságból. A művész és gondolkodó léte a kívülálló pozícióban, mely pozíció elsősorban a művész és gondolkodó szellemi-művészi létformája következményeként jött létre, szintén lehetetlennek bizonyul. A művész és gondolkodó számára nem létezik sem a polgári társadalomba való integráció lehetősége, sem a létezés a polgári társadalommal való feszültséggel terhes viszonyban. Haller a regény végén egyedül marad a Mágikus Színház folyosóján, de feltárul számára krízise megoldásának lehetősége: Újra és újra késznek kell lennie arra, hogy az individuáció útjára lépjen és az ősváló felé közeledjen a circumambuláció értelmében, és hinnie kell abban, hogy ez a humor által lehetséges is. A humor képes ugyanis arra, hogy az ellentéteket egymáshoz hajlítsa és coincidentia oppositorumként érzékelje őket, azaz a humor megszünteti az ellentétek ellentétességét és az ellentétek ezáltal egy egész részeként jelennek meg. Szellemi-művészi létformáján túl Haller magasabb képzettségi szintje is szerepet játszik kívülállósága létrejöttében.

A pusztai farkasban Haller belső szétszakítottsága szimbolikusan a polgári társadalom krízisét mutatja. A regény végén – ahogyan a *Demianban* is – ez a párhuzam megszűnik és Haller belső világa harmonikusabbá válik, míg a társadalom a közelgő háború rémével kénytelen szembenézni. Ahogyan a *Demianban*, annyiban tapasztalható *A pusztai farkasban* is a kint és a bent harmonikus összecsengése, hogy mind bent, azaz a pszichében, mind kint, azaz a külvilágban egy új világ víziója tárul fel. *A pusztai farkasban* Hesse azáltal rombolja le a hatalommal rendelkezők tekintélyét, hogy Hallert „megvédi”, „megmenti”, nem engedi elveszni. Haller meghatározott társadalmi csoporton belül mozog a polgári társadalmon belül, azonban nem tartja magát a benne uralkodó kódexhez. Hazatérőként a polgári világba megkérdőjelez mindent, idegen ebben a világban, és ez az elidegenedettség szükségszerű kerülőúttá válik belső világa harmonikussá válásához. Kizárólag abból az okból, hogy a társadalom kizárta, Haller, a művész és gondolkodó, jogot nyer arra, hogy beléphessen a Mágikus Színházba, amely hozzásegíti belső világa harmonikussá válásához.

Német nyelven:

1. Die „lächelnde Weisheit der Unsterblichen“. Der Begriff die „Unsterblichen“ in Hermann Hesses Prosa am Beispiel der Erzählung „Der Steppenwolf“. In: A nyelvészet és az irodalomtudomány új útjai. Nyíregyházi Főiskola Doktorandusz Füzetek 1. Szerkesztette: Cs. Jónás Erzsébet. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2000. 119-125.
2. Überlegungen zur Außenseiterproblematik in Hermann Hesses „Der Steppenwolf“ und in Hans Henny Jahnns „Die Niederschrift des Gustav Anias Horn“. In: Magyar tudományosság – Európai dimenziók. Nyíregyházi Főiskola Doktorandusz Füzetek 4. Szerkesztette: Cs. Jónás Erzsébet. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2004. 65-79.
3. „... in unserer Zeit ein hoffnungsloser Outsider.“ Außenseitertum in Hermann Hesses „Steppenwolf“. In: „Dem Chaos die Stirn bieten.“ Hermann Hesses „Der Steppenwolf“. 12. Internationales Hermann-Hesse-Kolloquium in Calw 2004. Referate hrsg. von Michael Limberg. Stuttgart: Staatsanzeiger – Verlag 2005. 79-104.
4. Fernöstliches Gedankengut und Psychoanalyse in Hermann Hesses Roman „Siddhartha“. In: Acta Germanistica Nyíregyhaziensia. Wissenschaftliche Beiträge des Lehrstuhls für deutsche Sprache und Literatur der Gesamthochschule Nyíregyháza I. Beiträge zum Tag der ungarischen Wissenschaft 2005. Hrsg. von László Barabás. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2006. 33-47.

Megjelenés alatt:

Zum Verhältnis zwischen Außenseiter und bürgerlicher Gesellschaft in Hans Henny Jahnns „Die Niederschrift des Gustav Anias Horn, nachdem er neunundvierzig Jahre alt geworden war“. In: Acta Germanistica Nyíregyhaziensia. Hrsg. von László Barabás. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2009.

Magyar nyelven:

5. Közös motívumok Hermann Hesse és Hans Henny Jahnn műveiben Hesse „Pusztai farkas” című elbeszélésének és Jahnn „Folyó part nélkül” című trilógiájának példáján (különös tekintettel a trilógia „Gustav Anias Horn visszaemlékezései” című részére). In: Bölcsészettudomány a millennium évében. Nyíregyházi Főiskola Doktorandusz Füzetek 2. Szerkesztette: Cs. Jónás Erzsébet. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2001. 91-98.
6. Néhány gondolat a művész alakjának fejlődéséről Hermann Hesse korai prózájában. In: Diszciplínák találkozása. Nyíregyházi Főiskola Doktorandusz Füzetek 3. Szerkesztette: Cs. Jónás Erzsébet. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2003. 79-91.

Megjelenés alatt:

Hans Henny Jahnn „Folyó Part nélkül” című trilógiájának téma- és motívumvilága. (A Nyíregyházi Főiskola 2008. november 21-én PhD/DLA konferenciát szervezett a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kara és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola közreműködésével. Ezen írásom konferencián elhangzott előadásom írásos változata, amely 2009. első negyedévében főiskolai kiadványként kötetben fog megjelenni.)

Recenzió:
(magyar nyelven)

Hermann Hesse: A fürdővendég. A Nürnbergi utazás. Fordította Horváth Géza. Budapest: Cartafilus Kiadó 1999. In: Partium Irodalmi, művészeti folyóirat. 9. évfolyam, nyári szám 2000. 30-32.